

Т.С. Кухарэнка

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ АНТРАПОНІМАЎ У РОЗНЫХ ВІДАХ ФАЛЬКЛОРНЫХ ТЭКСТАЎ

Антрапонімы выступаюць як важны атрыбут мовы фальклорных твораў: беларускіх народных песняў, казак, легенд і паданняў, прыказак і прымавак. У кожным з відаў фальклорных тэкстаў уласныя імёны валодаюць адметнымі характарыстыкамі ў плане агульнага складу, прадстаўленасці розных антрапоніменных тыпаў і функцыянальнага прызначэння. У дакладзе ажыццёўлены параўнальны аналіз асаблівасцей функцыянавання антрапонімаў у складзе такіх фальклорных разнавіднасцей, як прыказкі і прымаўкі, з аднаго боку, і казкі і апавяданні – з другога. Матэрыял для вывучэння і аналізу быў цалкам выбраны са “Сборника белорусских пословиц” І. Насовіча (1874 г.), а таксама з двух зборнікаў А. Сержпутоўскага – “Сказки и рассказы белорусов-полешуков” (1911 г., перавыд. 1999 г.) і “Казкі і апавяданні беларускага Палесся” (1965 г.).

У беларускіх прыказках, прымаўках, казках і апавяданнях адзначаецца некалькі антрапоніменных разнавіднасцяў.

І. Самым распаўсюджаным тыпам з’яўляюцца асабовыя імёны.

1.1. Сярод мужчынскіх імёнаў ва ўсіх прааналізаваных тэкстах найбольш пашыранымі з’яўляюцца: *Іван, Кузьма, Даніла, Мікіта, Змітрок* (*Зміцер* – у А. Сержпутоўскага). У адзінкавых выпадках сустракаюцца наступныя імёны: *Грышка, Паўлюк, Якім, Малах* і інш. Разам з тым у парэміях зафіксаваны імёны, якія не сустракаюцца ў казачным жанры: *Макар, Халімон, Якаў, Саўка, Хомка, Піліп, Дзямід, Аўдзея, Мірон, Ярмошка, Гаўрылка, Атроха*. І наадварот: героям беларускіх народных казак і апавяданняў надаюцца імёны, якія не ўжываюцца ў прыказках і прымаўках са зборніка І. Насовіча: *Ахрэм, Платон, Алёкса, Міхаль, Семко, Нічыпар* (*Нічыпар*).

1.2. Імёны асоб жаночага полу ў прааналізаваных разнавіднасцях фальклорных тэкстаў сустракаюцца значна радзей, чым імёны асоб мужчынскага полу. Так, у казках і апавяданнях зафіксавана толькі чатыры імені жанчын: *Матруна, Ганна, Мар’яна, Маша* (прычым толькі імя *Матруна* мы сустракаем у трох казках) і пяць жаночых імёнаў: *Кацька* (*Каця*), *Хадоска, Машка, Хоўрачка, Салоха* – у парэміях.

Невялікая колькасць жаночых імёнаў у фальклорных тэкстах, як адзначае М.В. Бірыла [1, с. 307] з’яўляецца адлюстраваннем бяспраўнасці,

асабістай залежнасці, абмежаванага эканамічна-гаспадарчага і прававога становішча жанчыны ў грамадстве ў XVI–XVIII стст. А Л.У. Хрышчановіч [2, с. 38] заўважае, што ў праваслаўным іменаслове жаночых імёнаў у прынцыпе ў чатыры разы менш, чым мужчынскіх.

Характэрна, што кананічныя формы імёнаў сустракаюцца адносна рэдка: *Андрей, Мирон, Илья, Григорій*. У зборніку казак А. Сержпутоўскага яны ўвогуле не сустракаюцца. Фактычна ў абедзвюх фальклорных тэкставых разнавіднасцях засведчана своеасаблівая антрапанімічная сістэма – беларускі народны імяннік, які сфарміраваўся на аснове праваслаўнага і рымска-каталіцкага іменасловаў [1]. Гэты разрад імёнаў у колькасных адносінах значна большы, чым дзве канфесійныя афіцыйныя сістэмы імёнаў, паколькі склад антрапанімічных адзінак папайняецца за кошт шматлікіх фанетычных, марфалагічных, лексічных варыянтаў імёнаў: *Ганна, Мікіта, Даніла, Зміцер, Паўлюк, Пятро, Васіль, Юр'я* і інш.

Параўноўваючы ўжыванне ўласных імёнаў у розных разнавіднасцях фальклорных тэкстаў, можна адзначыць, што ў прыказках і прымаўках уласныя асабовыя імёны больш разнастайныя. Па колькасці антрапанімічных адзінак казкі і апавяданні ўступаюць ім, але ў гэтым жанры адны і тыя ж імёны часта паўтараюцца. У парэміях у большасці выпадкаў уласныя імёны не называюць канкрэтных асоб, а выконваюць па сутнасці сімвалічную функцыю і, не маючы акрэсленых дэсінгатаў, выступаюць для абазначэння людзей увогуле, жанчын або мужчын. У казках і апавяданнях асабовыя імёны ў першую чаргу выконваюць намінацыйную функцыю і з'яўляюцца стылістычным сродкам ўзнаўлення вобраза, месца дзеяння і гістарычнай рэчаіснасці.

1.3. Імёны ў прааналізаваных фальклорных тэкстах могуць называць біблейскіх персанажаў. Такія імёны ўжываюцца ў казках, сюжэт якіх заснаваны на перадачы падзей рэлігійнага зместу (*Даўно тое было, як яшчэ сам бог на зямлі хадзіў. Адаў бог увесь свет Ілы і Пятру...*) або для перадачы пэўнай даты, імянуемай днём гэтага святога (*Выбраў сабе самую прыгожую дзеўку, а на вешняго Міколу ены й набраліся* (“Поп”). У парэміях біблейскіх імёнаў значна больш: яны выступаюць у прыказках, якія перадаюць якую-небудзь народную прымету, напрыклад: *На Миколу нѣту ни зимы хорошей, ни лѣта; На Лѣксѣя шука хвостом ледъ пробиваець*.

1.4. У фальклорных тэкстах адзначаюцца імёны рэальных гістарычных асоб. У прыказках і прымаўках: *Барыс Гадуноў, Мсціслаў Храбры, Станіслаў Панятоўскі, Стэфан Баторый, Грыгорый Загорскі*; у казках і апавяданнях: *Напалеон, Пётр I*. Цікава, што нават у гэтых

выпадках пераважаючымі з'яўляюцца народныя іменалагічныя формы: *Пятро Вялікі, святыя Мікола, Пятро, Юр'я, Сымон, Зміцер*.

1.5. У казках і апавяданнях, сабраных і апрацаваных А.К. Сержпутоўскім, зафіксаваны таксама ўласна казачныя імёны: *Каішчэй Бяссмертны, Баба Яга, Змей*. У якасці асабовых імёнаў у беларускіх народных казках выкарыстоўваліся і назвы абстрактных паняццяў: *Праўда, Крыўда* з казкі “Праўда і Крыўда”. Такія антрапанімічныя адзінкі нельга лічыць уласна антрапонімамі, аднак яны заслугоўваюць упамінавання як спецыфічная адзнака фальклорнай іменалогіі.

II. Менш рэгулярным кампанентам у фальклорных тэкстах абодвух аналізуемых тыпаў з'яўляюцца **прозвішчы**.

2.1. Звычайна гэта прозвішчы з суфіксамі *-ск, -цк*, якія ўказваюць на прыналежнасць носьбітаў гэтых прозвішчаў да шляхты, дваранства. Напрыклад: дваранін *Пятроўскі* (Сержп.), пан *Далецкі*, шляхціц *Кабылянскі* (Нас.). У прыказцы *Старшій пан Козловскій, якъ Барановскій* прозвішчы *Козловскій* і *Барановскій*, маючы сацыяльна матываваную форму, напauняюцца заніжаным зместам (казёл і баран – сімвалы тупасці і зазнайства), у выніку чаго набываюць іранічнае адценне.

2.2. Прадстаўнікі вясковага асяроддзя ў большасці выпадкаў называюцца прозвішчамі ў выглядзе чыстых апелятываў, не аформленых антрапанімічным фармантам: *Канцавейка* (Сержп.), *Мархотка, Падаруй* (Нас.).

III. У казках і апавяданнях адным з асноўных сродкаў эмацыянальных ацэнак і характарыстык персанажаў з'яўляюцца **мянушкі**. У парэміялагічных адзінках такі від антрапоніма не зафіксаваны.

У прааналізаваных казках і апавяданнях сустракаюцца розныя віды мянушак:

3.1. Мянускі з выразнай (празрыстай) ступенню матывацыі. У якасці такіх мянушак выступаюць агульныя найменні, утвораныя на падставе зразумелых чытачу апелятываў, якія адлюстроўваюць фізічныя, псіхічныя, маральныя і разумовыя якасці чалавека: *Іванка Прастачок, Хлапец-Удалец, Асілак, Мудры Салімон*.

3.2. Мянускі, семантыка і ўнутраная форма якіх не адразу вядомая чытачу. У тэксце яны звычайна суправаджаюцца аўтарскімі тлумачэннямі, каментарыямі, удакладненнямі або падаюцца ў шырокім кантэксце:

- Мякіннік: *Быў адзін чалавек ды такі скупы, што шкадаваў нават даць людзям напіцца... Смяюцца людзі з таго дурнога чалавека, што й сабе*

шкадуе хлеба да есць мякіну. І празвалі яго Мякіннікам (“Хто выдумаў грошы”).

- Штукар: *Быў сабе адзін поп да вельмі бедны... Трымаў ён сабе парабка, горкага п’яніцу Сцяпана Штукара. Яго дражнілі Штукаром затым, што гэты дохлы п’яніца часам такія вытвараў штуркі, што й не прыдумаць* (“Іншы сон як у руку дасць”).

3.3. Мянушкі, якія ўказваюць на прафесію, род заняткаў, паходжанне персанажа: *Каваль, Бортнік, Музыка, Паляшук.*

IV. У зборніках казак і апавяданняў А.К. Сержпутоўскага адзначаецца такія спецыфічны прыём іменавання персанажаў як антанамасія – безыменныя, ананімныя героі. Часам адсутнасць уласнага імя ў кантэксце для ідэнтыфікацыі літаратурнага персанажа, які прысутнічае ў творы, – гэта сведчанне негатыўнага стаўлення аўтара да ўчынкаў такіх дзейных асоб. Акрамя таго, такі спосаб увядзення персанажаў ў тэкст выконвае абагульняючую функцыю:

- *Пайшоў маскаль у чужы край* (“Неба і пекла”).
- *Жылі сабе старэнькія дзед з бабаю* (“Смерць”).

Часта абагульняючая функцыя ўзмацняецца за кошт спалучэння агульнага назоўніка, што абазначае асобу, са словамі *адзін, адна, адны*: *Быў сабе **адзін поп**, да вельмі хцівы да маладзіц* (“Новы чорт”); *І той багатыр, хто мае многа ўсякага добра, і той, хто вельмі дужы і здаравенны... Гэтак жа, кажучь, даўней жыў **адзін багатыр*** (“Багатыр”).

Часам пры ананімным іменаванні персанажаў А.К. Сержпутоўскі абмяжоўваецца характарызуючымі прыметнікамі. Пры такім спосабе ўвядзення персанажаў кантэкст твора становіцца канатацыйна насычаным, напаўняецца дадатковым эмацыянальна-сэнсавым значэннем: *Быў сабе **адзін валачашчыся парабак**. Ён не меў сваёй дамоўкі, а ўсё парабкаваў* (“Валачашчыся парабак, ці служачы хлеб сабачы”).

У даследаваным матэрыяле адзначаецца наступны цікавы факт. У зборніках А.К. Сержпутоўскага зафіксаваны выпадкі ўжывання прыказкі з іменалагічным кампанентам у кантэксце казкі. Напрыклад: *Даўно тое было, як яшчэ сам бог на зямлі хадзіў. Адаў бог увесь свет Ільі і Пятру. Але, ведама, дзе два паны, там ніколі ладу няма. Адзін пасылае дождж, а другі – хмару. Плачуць хмары, не ведаюць, што рабіць, каго слухаць. Пойдзе дождж, то Пятро бяжыць ды крычыць, лаецца на чым свет стаіць... – Ах, вы... я вам пакажу Іллю! **Ілля заўсёды наробиць гнілля!*** (“Ілья і Пятро”). А казка “Кузьма” зместам непасрэдна пераклікаецца з прыказкай: *На вёску всего наживешь, и Кузьму татою назовешь,*

зафіксаванай І. Насовічам. Насовіч дае разгорнутае тлумачэнне прыказкі, у аснову якой пакладзена рэальная падзея: *На вѣку всего наживешь, и Кузьму татю назовешь. – Говорят полушутливо. Когда обстоятельства заставляют поклониться тому, кому не хотѣлось бы. Пословица произошла отъ слѣдующаго разсказа. Одинъ пасынокъ, привыкши съ малолѣтства называть отчима своего по имени Кузьмою и, подросши, не оставлялъ своей привычки. Но одинъ разъ, везя съ отчимомъ по возу пшеницы сноповой, как-то ѣхалъ на косогоръ и попался подъ оборотившійся на него возъ. Пасынокъ, крича, сталъ звать на помощь своего Кузьму, ѣхавшаго впереди, но Кузьма, не откликаясь, продолжалъ ѣхать. Пасынокъ, видя невнимательность отчима, началъ кричать: Тата, тата! Поможи мнѣ вылѣзть! Отчимъ немедленно остановился и освободилъ пасынка; но онъ, пріѣхавши домой, при разсказѣ о такомъ случаѣ, сказалъ: на вѣку усега наживешь и Кузьму татюю назовешь.* У казцы гэты ж факт апісаны больш разгорнута. Цяжка вызначыць, ці прыказка пашырылася ў казку з павучальным зместам, ці казка ў выніку абагульнення дала штуршок для нараджэння прыказкі, ці сапраўднае здарэнне стала асновай для ўзнікнення такіх розных фальклорных тэкставых разнавіднасцяў.

Знаёмства са зместам зборнікаў А. Сержпутоўскага і І. Насовіча паказала, што ў беларускіх народных прыказках, прымаўках, казках і апавяданнях уласныя імёны, прозвішчы і мянушкі выбіраюцца не выпадкова. Функцыянаванне антрапонімаў у фальклорных тэкстах розных тыпаў мае некаторыя агульныя рысы: у плане агульнага складу – ужыванне асабовых імёнаў і прозвішчаў, невялікая колькасць жаночых імёнаў, пераважанне народных іменалагічных формаў над кананічнымі. Але адзначаецца і шэраг спецыфічных асаблівасцяў: адсутнасць у парэміях уласна казачных імёнаў, адрозненне паводле матываванасці ўжывання антрапанімічных адзінак ў складзе фальклорных тэкстаў розных тыпаў, спецыфіка функцый, якія выконваюць антрапонімы ў розных відах фальклорных тэкстаў. Акрамя таго, ў казках і апавяданнях адзначаецца новы від антрапонімаў – мянушкі, а таксама спецыфічныя прыёмы іменавання персанажаў. Ужыванне антрапанімічных адзінак абумоўлена перш за ўсё ідэяй фальклорнага твора, спецыфікай тэкставай арганізацыі. Зыходзячы з гэтых характарыстык антрапонімы ў парэміях пераважна з’яўляюцца носбітамі ўніверсальнага зместу, а ў казках – захоўваюць больш цесную сувязь з жыццёвымі сітуацыямі і фактамі і таму вызначаюцца большай ступенню рэалістычнасці і аўтэнтычнасці.

Літаратура

1. Бірыла М. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.
2. Носович И. Сборник белорусских пословиц. Спб., 1874.
3. Сержпутоўскі А.К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў. 2-е выд. Мінск, 1999.
4. Сержпутоўскі А.К. Казкі і апавяданні беларускага Палесся. Мінск, 1965.
5. Сержпутовский А.К. Сказки и рассказы белорусов-полешуков. Мінск, 1911.
6. Хрышчановіч Л. “Па імені і жыццё”. Антрапанімічная парстара беларускай народнай казкі // Роднае слова. 1999. № 5–6.

Л.А. Мельникова

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Оригинальные и самобытные писатели целенаправленно используют прилагательные в художественном тексте, творчески преобразуя их семантику, совмещенную в контексте с семантикой других языковых средств, с целью создания художественного образа. Благодаря неожиданной сочетаемости прилагательных с существительными, особенно характерных для поэтической речи, слова и словосочетания приобретают субъективно-авторский смысл.

Большие выразительные возможности прилагательных, особенно ярко проявляющееся их тропеическое значение, еще более заметно при использовании в художественном тексте сложных прилагательных. Частое использование писателями средств синонимии, а также сближения семантики несинонимичных слов находит отражение в многообразии индивидуализированных сложных слов. Их употребление решает задачу и речевой экономии и семантической емкости образа одновременно.

Основное место среди языковых средств выражения образных представлений принадлежит метафоре. Метафорические значения слов и словосочетаний позволяет писателю передавать особенность, неповторимость, индивидуальность изображаемых предметов и явлений действительности.

Для каждого временного периода и литературного направления существуют предпочтения в выборе определенных, характерных способов образования сложных прилагательных, определенных типов сложных слов. Несмотря на это, большинство окказиональных употреблений